

**Boshqotirmali masalalarning o'quvchilarda tahliliy fikrlashni
rivojlantirishdagi ahamiyati****Eshmurodov Axmadjon Nurmuradovich**

Navoiy davlat universiteti

“Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi”

kafedra o'qituvchisi

ANOTATSIYA: Mazkur maqolada boshqotirmali masalalarning o'quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Boshqotirmali masalalar o'quvchilarning mantiqiy mushohada yuritish, mustaqil fikrlash, muammoni hal etish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Tadqiqotda bu turdagi masalalarning o'quv jarayonida qo'llanilishining pedagogik afzalliklari, ularni samarali tashkil etish yo'llari hamda o'qituvchining yo'naltiruvchi roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: boshqotirma, tahliliy fikrlash, mantiqiy tafakkur, muammoli ta'lim, ijodiy yondashuv, o'quv faoliyati, mustaqil fikrlash, o'qitish metodikasi, intellektual rivojlanish, bilish jarayoni.

Zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy maqsadi o'quvchilarda mustaqil, tahliliy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishdan iboratdir. Fikrlashning bu turlari o'quvchining nafaqat bilim olish, balki ularni amaliyotda qo'llash, yangicha yechimlar topish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Shu jihatdan, boshqotirmali masalalar ta'lim jarayonida o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

Boshqotirmali masalalar — bu o'quvchini noodatiy fikrlashga, mantiqiy zanjirni to'liq tushunishga, turli jihatdan tahlil qilishga undovchi o'quv topshiriqlaridir. Ular odatiy hisoblash yoki chizma yasashdan farqli o'laroq, muammoni yangi burchakdan ko'rish, mavjud bilimlar asosida yangicha xulosalar chiqarish imkonini beradi. Shu sababli, boshqotirmali masalalar o'quvchilarning tahliliy tafakkurini faollashtiradi va ularni mantiqiy izchillikka o'rgatadi.

Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, bunday masalalar o'quvchilarning kognitiv (bilish) jarayonlarini — diqqat, xotira, tahlil, taqqoslash va umumlashtirish qobiliyatlarini faol harakatga keltiradi. O'qituvchi tomonidan to'g'ri tanlangan va bosqichma-bosqich murakkablashtirilgan boshqotirmalar o'quvchilarning bilish faolligini oshiradi, ularda bilimni izlashga va mantiqiy izlanishga bo'lgan ehtiyojni kuchaytiradi.

Ta'limda boshqotirmali masalalardan foydalanishning muhim jihatlaridan biri shundaki, u o'quvchilarni faqat tayyor yechimlarni qabul qilishga emas, balki muammoni o'z fikri, kuzatuvi va tahlili orqali hal etishga o'rgatadi. Bunday yondashuv,

o‘z navbatida, o‘quvchilarning intellektual faolligini oshirib, ularni mantiqan izchil fikrlashga, sabab-oqibat bog‘lanishlarini aniqlashga va mustaqil xulosa chiqarishga undaydi.

Boshqotirmali masalalar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi. Ular odatda bir nechta yechim yo‘liga ega bo‘ladi, bu esa o‘quvchiga tanlov erkinligini beradi. Shu orqali har bir o‘quvchi o‘zining tafakkur uslubini, tahliliy yondashuvini va fikrlash tezligini namoyon etadi. Natijada, dars jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom raqobat, izlanish ruhi va mustaqil fikr bildirish madaniyati shakllanadi.

Shunday qilib, boshqotirmali masalalarning o‘quvchilarda tahliliy fikrlashni rivojlantirishdagi ahamiyati ularning bilish faoliyatini faollashtirish, mantiqiy tafakkurni chuqurlashtirish, ijodiy yondashuvni kuchaytirish hamda o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qilish bilan belgilanadi.

Boshqotirmali masalalar ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning tafakkur faoliyatini faollashtirish, ularni mantiqiy, tahliliy va ijodiy fikrlashga yo‘naltirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Ular o‘quvchilarni o‘ylashga, solishtirishga, muammoni turli yo‘llar bilan hal etishga undaydi. Shuningdek, bunday masalalar o‘quvchilarda mustaqil izlanish, natijani tahlil qilish va o‘z xulosalarini asoslash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Boshqotirmali masalalar odatda noodatiy shartlar va kutilmagan yechimlarni o‘z ichiga oladi. Bu esa o‘quvchini shablon fikrlashdan uzoqlashtiradi, ularni yangi vaziyatda yangicha yondashuv topishga majbur etadi. Shu sababli, o‘quvchi bu jarayonda muammoni chuqur tahlil qiladi, turli ehtimoliy yo‘llarni solishtiradi, eng maqbul yechimni topishga intiladi. Aynan mana shu jarayon tahliliy fikrlashning shakllanishiga xizmat qiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, boshqotirmali masalalar o‘quv jarayonining faollashtiruvchi elementi hisoblanadi. Ularni o‘qitish jarayoniga kiritish o‘quvchilarda “nega?” va “qanday qilib?” savollarini paydo qiladi, bu esa tabiiy bilish ehtiyojini kuchaytiradi. O‘quvchi muammoning mohiyatini tushunish uchun izlanadi, o‘rganadi, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlaydi. Natijada, uning fikrlash jarayoni faollashadi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish malakasi rivojlanadi.

Boshqotirmali masalalar o‘quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda ham beqiyos ahamiyatga ega. Bunday masalalarni yechish jarayonida o‘quvchi sabab va oqibat munosabatlarini aniqlaydi, har bir shartning ahamiyatini baholaydi, mantiqiy ketma-ketlikni tuzadi. Masalan, geometrik boshqotirmalarda o‘quvchi shakllar orasidagi nisbatlarni tahlil qiladi, ularning o‘zaro joylashuvini aniqlaydi, chizmalar asosida xulosalar chiqaradi. Bu jarayon tafakkurning aniqligi, izchilligi va tahliliy xarakterini shakllantiradi.

Tahliliy fikrlash inson tafakkurining eng yuqori bosqichlaridan biri bo‘lib, u har qanday ilmiy, texnik yoki ijodiy faoliyatning asosi hisoblanadi. Shuning uchun maktab ta‘limida o‘quvchilarda bu ko‘nikmani shakllantirish juda muhimdir. O‘quvchilarda

tahliliy fikrlashni rivojlantirish uchun o'qituvchi faqat tayyor bilimni beruvchi emas, balki ularni fikrlashga undovchi, yo'naltiruvchi shaxs sifatida faoliyat yuritishi lozim. Shu nuqtai nazardan, boshqotirmali masalalar o'qituvchiga o'quvchini faol o'rganishga jalb qilish, uning tafakkur faoliyatini faollashtirish imkonini beradi.

Bunday masalalarni o'quv jarayoniga kiritishda muhim metodik tamoyillarni hisobga olish zarur. Avvalo, boshqotirmali masalalar o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va fan mazmuniga mos bo'lishi kerak. Masalan, boshlang'ich sinflarda sodda, ko'proq ko'rgazmali va o'yin xarakteridagi boshqotirmalar, yuqori sinflarda esa analitik tahlil, kombinatorika, fazoviy fikrlash talab qiluvchi murakkab masalalar berilishi mumkin.

Ikkinchidan, boshqotirmali masalalar bosqichma-bosqich murakkablashtirilgan holda berilishi kerak. Dastlabki bosqichda o'quvchilar oddiy mantiqiy bog'lanishlarni tushunishga o'rganadilar, keyinchalik esa tahliliy tarmoqli fikrlashni qo'llaydilar. Shu jarayonda o'qituvchi muammoni yechishning umumiy usullarini tushuntirib, lekin aniq yechimni bermasligi muhimdir. O'quvchi mustaqil fikr yuritish, izlanish, xulosa chiqarish orqali natijaga erishishi zarur.

Boshqotirmali masalalarni qo'llashda muammoli ta'lim texnologiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu texnologiyada o'qituvchi muammoni qo'yadi, o'quvchilar esa uning yechimini topish uchun izlanadilar. Natijada, o'quvchilar muammoga tahliliy yondashadi, bir nechta yechim variantlarini ishlab chiqadilar, eng to'g'risini tanlaydilar. Bunday jarayon tahliliy fikrlashning asosiy bosqichlarini: muammoni aniqlash, ma'lumotlarni tahlil qilish, gipoteza ilgari surish, tekshirish va xulosa chiqarishni o'z ichiga oladi.

Tahliliy fikrlashni rivojlantirishda boshqotirmali masalalarning yana bir afzalligi shundaki, ular ijodiy faoliyatni ham qo'llab-quvvatlaydi. O'quvchi faqat to'g'ri javobni topish bilan cheklanmaydi, balki muammoni turli burchaklardan ko'rib chiqadi. Ba'zan bitta masalaning bir nechta mantiqiy yechimlari mavjud bo'ladi, bu esa o'quvchida fikr erkinligi va yangicha yondashuvni shakllantiradi.

Boshqotirmali masalalardan samarali foydalanish uchun o'qituvchi o'quvchilarning fikr jarayonini kuzatib borishi, ularni rag'batlantirishi va tahliliy xulosalar chiqarishga yo'naltirishi kerak. O'quvchilarning xatolarini darhol tuzatish emas, balki ularni o'zlari anglab yetishiga yordam berish samaraliroq natijaga olib keladi. Bu yondashuv mustaqil o'rganish, o'z fikrini tahlil qilish va o'zini baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Boshqotirmali masalalar o'quvchilarning bilish motivatsiyasini ham kuchaytiradi. Har bir muvaffaqiyatli yechilgan masala o'quvchiga quvonch, ishonch va qoniqish hissini bag'ishlaydi. Shu orqali u o'z imkoniyatlariga ishonadi, yangi masalalarni yechishga bo'lgan qiziqishi ortadi. Shuningdek, bunday topshiriqlarni jamoaviy shaklda bajarish o'quvchilar o'rtasida hamkorlik, muloqot va o'zaro yordam ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Zamonaviy ta'limda boshqotirmali masalalarning ahamiyatini oshirish uchun axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ham foydalanish maqsadga muvofiqdir. Kompyuter dasturlari, interaktiv platformalar va onlayn o'yinlar orqali taqdim etilgan boshqotirmalar o'quvchilarning diqqatini tortadi, ularni faol o'rganishga undaydi. Masalan, 3D boshqotirmalar yoki raqamli simulyatsiyalar yordamida o'quvchilar fazoviy fikrlash, mantiqiy bog'lanish va tahlilni birgalikda rivojlantiradilar.

Pedagogik adabiyotlarda (Shovdirov S.A. va boshqalar tadqiqotlarida) qayd etilishicha, boshqotirmali masalalarni o'quv jarayonida qo'llash nafaqat bilimni mustahkamlash, balki o'quvchilarning tafakkur madaniyatini shakllantirishning samarali vositasidir. Ular o'quvchilarning fikrlash jarayonini tartibga soladi, ularni o'z fikrini asoslashga o'rgatadi va tahliliy madaniyatni shakllantiradi.

Boshqotirmali masalalar yordamida tashkil etilgan darslarda o'quvchi passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylanadi. U o'z fikrini bildirish, o'z yechimini himoya qilish, boshqalar fikrini tahlil qilish orqali bilimini chuqurlashtiradi. Shu tarzda, dars jarayonida o'quvchi o'z fikrini rejalashtirish, tahlil qilish va baholash kabi intellektual faoliyat bosqichlarini amalda bajaradi.

Bunday darslar o'quvchilarda nafaqat tahliliy, balki refleksiv fikrlashni ham rivojlantiradi. O'quvchi o'z fikrini tahlil qilish, xatolarini anglash va keyingi faoliyatini rejalashtirishga o'rganadi. Natijada, o'quvchi o'z o'qish faoliyatining sub'ekti sifatida shakllanadi, ya'ni o'z o'rganish jarayoniga mas'uliyat bilan yondasha boshlaydi.

Xulosa qilib aytganda, boshqotirmali masalalar ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida o'quvchilarda tahliliy fikrlashni shakllantirish, ularni mantiqiy izchillikka, mustaqil xulosa chiqarishga va ijodiy yondashuvga o'rgatishda katta ahamiyatga ega. Ularning to'g'ri tanlanishi, bosqichma-bosqich qo'llanilishi va o'qituvchining metodik mahorati bu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Shunday qilib, boshqotirmali masalalar zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilar tafakkurini rivojlantiruvchi, mustaqil fikrlashga undovchi va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlovchi samarali pedagogik vosita sifatida o'z ahamiyatini saqlab qoladi.

Boshqotirmali masalalar ta'lim jarayonida o'quvchilarning tahliliy fikrlashini rivojlantirish, ularni mustaqil izlanishga, mantiqiy xulosa chiqarishga va ijodiy faoliyatga yo'naltirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu turdagi masalalar o'quvchilarning diqqatini jamlash, mantiqiy ketma-ketlikni aniqlash, sabab-oqibat bog'lanishlarini tahlil qilish va yechim topish uchun bir necha variantni solishtirish qobiliyatlarini shakllantiradi.

O'quvchilar boshqotirmali masalalarni yechish jarayonida o'z fikrini asoslash, dalillash va mantiqiy isbot qilishni o'rganadilar. Bu esa ularning tafakkur madaniyatini, intellektual faolligini va bilimga nisbatan ijobiy munosabatini kuchaytiradi. Shu bilan birga, bunday masalalardan foydalanish darslarni jonlantiradi, o'quvchilarda o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi hamda o'qituvchiga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi.

Pedagogik nuqtai nazardan, boshqotirmali masalalar o'quv jarayonining faollashtiruvchi omili bo'lib, ularning mazmuni, murakkablik darajasi va taqdim etilish shakli o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. Ularni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish esa tahliliy fikrlashni yanada chuqurroq rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, boshqotirmali masalalarni ta'lim jarayoniga tizimli kiritish o'quvchilarning fikrlash madaniyatini, tahliliy yondashuvni va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish malakasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchi shaxsini rivojlantirish, tafakkurni faollashtirish va ijodiy salohiyatni yuzaga chiqarishning samarali pedagogik vositasi sifatida ta'lim amaliyotida keng qo'llanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Шавдиров С. А. Подготовка будущих учителей к исследовательской деятельности // *Педагогическое образование и наука*. – 2017. – №2. – С. 109–110.
2. Shavdirov S. A. Selection Criteria of Training Methods in Design Fine Arts Lessons // *Eastern European Scientific Journal*. – 2017. – №1. – P. 131–134.
3. Shovdirov S. Analyzing the sources and consequences of atmospheric pollution: A case study of the Navoi region // *E3S Web of Conferences*. – EDP Sciences, 2024. – Vol. 587. – P. 02016.
4. Shavdirov S. Method of organization of classes in higher education institutions using flipped classroom technology // *AIP Conference Proceedings*. – AIP Publishing LLC, 2025. – Vol. 3268. – No. 1. – P. 070035.
5. Шавдиров С. А. Ўқувчиларда тасвирий саводхонликка оид ўқув компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари // *Современное образование (Узбекистан)*. – 2017. – №6. – С. 15–21.
6. Shovdirov S. A. Tasviriy san'atni o'qitishda o'quvchilarning sohaga oid o'quv kompetensiyalarini shakllantirish omillari // *Inter education & global study*. – 2024. – №1. – P. 8–14.
7. Ibraimov X., Shovdirov S. Theoretical Principles of The Formation of Study Competencies Regarding Art Literacy in Students // *Science and Innovation*. – 2023. – Vol. 2. – No. B10. – P. 192–198.
8. Шавдиров С. А. Изобразительному и прикладному искусству // *International Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education*. – 2018. – С. 84–85.
9. Shovdirov S. TASVIRIY SAVODXONLIKKA OID O'QUV KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA O'QUVCHILARNI

MANTIQIY VA ABSTRAKT FIKRLASHGA O'RGATISH // *Евразийский журнал академических исследований*. – 2023. – Т. 3. – №12. – С. 193–196.

10. Baymetov B. B., Shovdirov S. A. Methods of Organizing Practical and Theoretical Classes for Students in The Process of Teaching Fine Arts // *International Journal on Integrated Education*. – 2023. – Vol. 4. – No. 3. – P. 60–66.